

DE BILT OP TOPOGRAFISCHE KAARTEN VAN ROND 1905

Kees Floor

Eind vorig jaar verscheen een herdruk van topografische kaarten die oorspronkelijk rond 1905 zijn uitgegeven. Reeds eerder kwamen atlassen op de markt met oudere kaarten van rond 1850 en recente kaarten uit 2003 of 2004. Vergelijking van de kaarten toont een beeld van de veranderingen en ontwikkelingen in de gemeente.

De nieuwe uitgave kwam uit onder de naam *Grote Historische Atlas Utrecht*. De meeste delen van de huidige gemeente De Bilt werden verkend in 1885 en 1887. De kaarten werden vervolgens nogal eens herzien. Voor de atlas werden uitgaven gebruikt van 1901 respectievelijk 1902. De dorpskern van De Bilt – de kaart spelt *de Bildt* – en het noordelijkste puntje bij Hollandse Rading – nog niet op de kaart – waren eerder verkend in 1872, maar de herdrukte exemplaren dateren uit 1910.

Spoorwegen

Voordat zo'n kaart werd uitgegeven, keek men kennelijk wel even of alles nog klopte. Zo vinden we in die uitgave ook reeds de *Locaal*

Spoorweg van Station De Bilt (sinds 1917 Bilthoven genoemd) naar Zeist; de eerste trein naar Zeist reed in 1901. Daarnaast tonen de kaarten uiteraard de eerder aangelegde spoorwegen: de *Centraal Spoorweg* naar Amersfoort, geopend in 1863 en de *Ooster Spoorweg* naar Hilversum, waaraan men rond 1869 begon te werken.

De kaarten van vijftig jaar eerder werden gebundeld in de *Grote Historische Atlas van Nederland*. De verkenningen in de toenmalige gemeenten Maartensdijk, Westbroek, Achttienhoven en De Bilt vonden plaats in 1847 en 1849. In die jaren waren de spoorwegen in die gemeenten nog onbekend. Wel vinden we op de kaart iets verder naar het zuiden door Bunnik de Rijn Spoorweg Utrecht-Arnhem, die in 1845 was voltooid.

Wegen en tolhuizen

De Dorpsstraat (vanouds Steenstraat) was rond 1905 de enige bestrate weg in de gemeente. Daarnaast waren er verscheidene wegen met een ander soort verharding, zoals de wegen naar Soestdijk, Amersfoort, Utrecht, Hilversum en

Bunnik. Daar hing dan wel een prijskaartje aan: er moest tol betaald worden. De kaart van rond 1905 toont twee tolhuizen op de weg naar Soestdijk, het ene op de hoek met de *Groene Kansche Dijk*, het andere ver noordelijk bij het tegenwoordige restaurant De Kuuk.

Ook de weg van Utrecht naar Maartensdijk had twee tolhuizen: het ene aan de zuidkant op de toenmalige grens tussen de beide plaatsen, het andere op de hoek met de Dorpsweg. Verder was er in Westbroek een tol aan de *Kerkeindsche Dijk* naar Utrecht. Ook tussen Achttienhoven en Achterwetering aan het westelijke uiteinde van de huidige Achterweteringseweg, moest betaald worden. In het noorden van de gemeente De Bilt vinden we het woord *Tol* nog op de Gezichtslaam ter hoogte van boerderij *De Middag* en op de hoek van de *Praamgracht* (Maartensdijkse Weg) en de *Grintweg* (Vuursche Steeg). Tenslotte werd tol geheven op de Bunnikseweg op de hoek met de Hoofddijk, op de kaart aangeduid als *Oer weg*.

Wegen waren rond 1905 nog vaak stegen of dijken: *Hessensteeg*, *Watersteeg*, *Tolakkersteeg* en *Groene Kansche Dijk*. De *Eijckensteinse*

Laan wordt aangeduid als *Eijckensteinse Weg*. Notabelen en bekende Nederlanders werden nog niet vernoemd: de namen van Koningin

Kaartfragment uit Grote Historische Atlas Utrecht, met onder andere Bildtsche Vaart (Biltse Grift), Hessensteeg (Hessenweg), Watersteeg (Waterweg) en Groene Kansche dijk (Groenekanseweg).

Wilhelmina, Dr. Welfer, Jan Steen en de burgemeesters Huydecoper en De With zijn op de kaart dan ook niet te vinden. De *Kerkdijk*

liep door in Achttienhoven, de weg van Westbroek naar Utrecht heette *Kerkeindsche Dijk*; die van Maartensdijk (op de kaart ook aangeduid met *Oostveen*) naar Utrecht heette *Tolakkersteeg*. De *Dwarsweg* kwam uit op de Soestdijkseweg. De *Kooidijk* liep door langs de zuidkant van de Gelderpolder, waar nu het Geldersepad loopt. Op de overzichtskaart die de gemeente De Bilt uitgeeft is dat overigens nog steeds het geval.

Transport vond rond 1905 niet alleen plaats over de weg, maar ook over water. Elke kern had zijn eigen vaart: *Het zwarte water* (naar *Blaauw Kapel*), *Kerkeindsche vaart* (naar Westbroek), *Achttienhovensche vaart*, *Achterweteringsche vaart*, *Maartensdijksche vaart* en *Biltsche vaart*, nu bekend als Biltse Grift.

Forten

De forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn alle terug te vinden op de kaarten van rond 1905. Wel betrof het hier staatsgeheim: binnen de fortgrachten zijn geen details afgebeeld en is alles wit gelaten, zodat de forten extra opvallen. Binnen de 'witte' militaire zone van Fort Blauwkapel staat het dorp *Blaauw Kapel* overigens wel op de kaart. De witte vlekken zijn van de huidige topografische kaarten verdwenen, maar in de *Foto-atlas Utrecht* met

beelden uit 1989 zijn ze nog steeds te zien bij de belangrijke militaire terreinen. De forten zijn daar dan al niet meer bij. Het verkeer moest rond de eeuwwisseling nog zuidelijk om het Fort De Bilt heen; de weg dwars door het fort werd pas veel later in 1930 geopend. De werken bij *Griftestein* werden aangelegd in de Eerste Wereldoorlog en staan dus nog niet op de kaart. Vergelijking met de uitgave van rond 1850 laat zien dat men toen kennelijk minder hechtte aan militaire geheimen. Wel was het aantal forten beduidend kleiner; alleen de forten uit de eerste bouwperiode 1816 – 1824 staan op die oudere kaart. Uit die eerste periode stammen de forten De Bilt (in Utrecht op de grens met de toenmalige gemeente Maartensdijk), De Gagel (in Achttienhoven op de grens met Westbroek), De Klop (in *Zuilen* op de grens van Westbroek), Vossegat (in Utrecht op de grens met De Bilt) en Blauwkapel (gemeente Maartensdijk). De op de oudere kaarten van rond 1850 nog ontbrekende forten van de vooruitgeschoven fortenlinie werden gebouwd in de periode 1868-1871. Het betreft de Forten Voordorp en Ruigenhoek (beide gemeente Maartensdijk), Fort Hoofddijk, destijds gemeente De Bilt, thans botanische tuin van de Universiteit Utrecht, is nog weer iets jonger; van 1879.

Molens

Molens vormen opvallende objecten in het landschap. Ze kunnen de verkenner die de kaart destijds maakten, niet zijn ontgaan. Zo zijn de symbolen van korenmolens De Kraai in Achttienhoven en De Groene Kan in Groenekan op de kaart van rond 1905 terug te vinden. Op de plek van De Kraai staat een molen sinds 1877. De Groene Kan dateert vermoedelijk van 1853 en heet sinds de voltooiing van een restauratie in 1941 Geesina, naar de vrouw van de toenmalige molenaar. Verder vinden we de in 1966 afgebroken korenmolen De Hoop in Maartensdijk op de plaats waar al een molen stond sinds 1546. Een molen in De Bilt ontbreekt. Vanaf 1871 stond er een met de naam Het Gemeen Belang op de hoek van de Hessenweg en de Looydijk, maar hij brandde af in 1889. De Kraai en De Groene Kan zijn te nieuw om op de kaarten van rond 1850 voor te komen. De Hoop is er wel op terug te vinden. In De Bilt zouden we op die oudere uitgave van de topografische atlas eveneens een molen verwachten. Het Gemeen Belang stond voor 1870 namelijk aan de Utrechtseweg ter hoogte van de ingang van het huidige Van Boetzelaerpark, maar deze is de verkenner mogelijk ontgaan.

Naast de korenmolens zijn er ook een aantal poldermolens op de kaarten ingetekend: vijf in Westbroek en twee op de grens met *Zuilen*.

Polders

Het oorspronkelijke De Bilt lag in het overgangsgebied tussen de Utrechtse Heuvelrug en het Maartensdijkse slagengebied. Het aantal polders was daardoor beperkt. De huidige topografische kaarten noemen zelfs niet een polder. Rond 1905 was dat anders; we vinden op de kaarten van die tijd tussen Utrecht en De Bilt en ten zuiden van de Utrechtseweg *Waterschap de Biltse en Zeister Grift*. Net ten zuiden van de gemeente, in een gebied dat nu deels onder Utrecht valt en deels onder Zeist, was er nog *Waterschap De Bisschops Wetering*. Als we het gebied van Maartensdijk, Achttienhoven en Westbroek erbij betrekken, was het aantal polders aanzienlijk groter. De kaart toont direct ten westen van *Waterschap de Biltse en Zeister Grift* de *Voorveldsche polder*, waarin tegenwoordig een camping, sportvelden en de Utrechtse wijk Voordorp liggen. Ten noorden daarvan lag het *Waterschap Maartensdijk*, met daarin *Achterwetering*. In Achttienhoven vermeldt de kaart *Waterschap Achttienhoven* met daarin de *Gagel*, nu natuurreservaat, en *Polder Rozendaal*, thans

Kaartfragment uit *Grote Historische Atlas Utrecht*, met onder andere *Waterschap de Biltsche en Zeister Grift* en de *Voorveldsche polder*. Verder zijn de *Centraal Spoorweg Utrecht-Hilversum* en de spoorlijn van Blauwkapel naar Station Maliebaan ingetekend. Binnen de forten Blauwkapel, Voordorp, De Bilt en Hoofddorp ontbreekt het detail; dat was militair geheim. Het dorp *Blaauw Kapel* is wel gedetailleerd ingetekend

volgebouwd en een deel van Overvecht. De meeste polders liggen echter in Westbroek: *Polder Buitenweg* (nu gemeente Maarsssen), *Polder Binnenweg* (nu deels gemeente Maarsssen), *Westbroekse binnen den molenpolder*, *Polder het Huis te Hart* en *De Veenwaarts buiten den Molen polder*. Vergelijking met de recente topografische kaart toont een aantal verschillen. Namen met Waterschap erin komen niet meer voor. Van *Waterschap Maartensdijk* resteren de Persijnpolder, de Gelderpolder, de Ruigenhoekse polder en Polder de Hooge Kamp. *Waterschap Achttienhoven* is uiteengevallen in Polder Achttienhoven, Polder de Kooi en Polder de Gagel. Het gedeelte van de *Westbroekse binnen den molenpolder* ten noorden van de Kerkdijk heet nu Polder Westbroek, de rest is Molenpolder. Kerkeindse Polder is de nieuwe naam voor *De Veenwaarts buiten den Molen polder*.

Buitenplaatsen en boerderijen

De Bilt is met zijn ligging aan het begin van de 'Stichtse Lustwarande' altijd rijk gezegend geweest met landgoederen en landhuizen. Ook boerderijen waren er overal in de huidige gemeente. De

beslissing of ze op de kaart ingetekend werden was echter min of meer arbitrair. De boeken met informatie over de historie van De Bilt noemen er meer dan er op de atlas staan. *Vollenhove* kreeg op de kaart van rond 1905 een vermelding als 'voornamen buitenplaats'. Verder worden in De Bilt onder meer genoemd: *Den Eik*, *Berkenhove* (afgebroken in 1990), *Beerschoten*, *Houderingen*, *Oostbroek*, *Aremberg* (geschreven met driepoot; afgebroken in 1928) en *Jachtlust*. In de toenmalige gemeente Maartensdijk vinden we *Voordaan*, *Eijckenstein*, *Rustenhoeve* en *Persijn*. Niet te vinden zijn de namen Sandwijck en Sluishoef aan de zuidkant van de Utrechtseweg. Ook Het Klooster staat er niet op, maar wel is het *Meteorologisch Instituut* vermeld; het KNMI verhuisde dan ook naar De Bilt in 1897.

Slechts weinig namen van boerderijen hebben de periode van ongeveer honderd jaar tussen de uitgave van rond 1905 en de meest recente editie van de topografische kaarten kunnen overbruggen. In Westbroek komt alleen *De Lindeboom* aan de *Groene weg* (thans gemeente Maarsen) op de grens met *Zuilen* op beide uitgaven voor. In Achttienhoven staat *'t Veldhuis* in de Polder de *Gagel* op beide kaarten; de boerderij ligt nu in de gemeente Utrecht. Ook *Beukenburg* en *D'Eijckelkamp* aan de Nieuwe

Wetering vinden we tweemaal terug, evenals de *Boschoeve* (Bosschove) in Groenekan. Als een boerderij van de kaart is verdwenen, betekent dit niet noodzakelijkerwijze dat de bebouwing weg is. Zo is *Koleveld* aan de Voordorpse Dijk in de recente atlas niet meer opgenomen, maar de naam is op de huidige manege nog steeds te lezen. Ook *Landlust* aan de Groeneweg toont zijn naam duidelijk en *De Hoeve* aan de Soestdijkseweg is evenmin verdwenen.

Tot slot

De atlas toont uiteraard veel meer dan hier is beschreven. Alleen de huidige gemeente De Bilt kwam aan bod, aangevuld met gebieden die vroeger deel uitmaakten van De Bilt of van een van de daarmee gefuseerde gemeenten. Daar en ook elders in Utrecht, valt op de atlassen nog genoeg te ontdekken.

Namen die letterlijk zijn overgenomen van de kaarten in de atlas van rond 1905, zijn cursief gedrukt, evenals de namen van de gebruikte atlassen.

Atlassen:

- **Grote Historische Atlas Utrecht. Uitgeverij Nieuwland, Tilburg 2005.**
- **ANWB Topografische Atlas; Utrecht Flevoland. ANWB, Den Haag 2004.**
- **Foto-atlas Utrecht, Robas/Topografische Dienst, 2004.**